

Janusz K. Kozłowski

Materiały neolityczne z Wężerowa w pow. miechowskim

Les matériaux néolithiques de Wężerów, district de Miechów

W roku 1900 zostało odkryte stanowisko archeologiczne w Wężerowie, pow. miechowski. Obok miejsca przypadkowego odkrycia grobu i luźno występujących wyrobów krzemianych przeprowadził w r. 1901 M. Wawrzeński próbną badania. Stanowisko leży na polu zwanym Młynarka, na cyplowatym występie okolonym doliną Szreniawy. Wyorany tam grób posiadał obstawę kamienną i zawierał 1 naczynie ceramiczne sznurowej oraz 1 narzędzie kamienne. Wykop Wawrzeńskiego o wymiarach 2,5×2,5 m został wykonany ok. 30 kroków na SE od wspomnianego grobu, w miejscu licznego występowania materiałów krzemianych na powierzchni. W czasie badań Wawrzeński zebrał znaczną ilość neolitycznego materiału krzemianego i fragmenty ceramiki. Krótkie sprawozdanie z tych badań ukazało się w 1903 r.¹ Znalezione materiały nie reprezentują zespołu równoczesnego. Już na podstawie ogólnej analizy ceramiki można wydzielić materiały kultury ceramiki wstęgowej kłutej, trzcinieckiej i przeworskiej. Jest ich jednak razem mniejszość. Reszta materiału, będąca głównym przedmiotem niniejszego opracowania, stanowi typ nowy w neolicie polskim, reprezentując znaną z południa późną kulturę nadcisańską. Do niej też należy większość materiału krzemianego. Materiały należące do ceramiki wstęgowej kłutej zostały osobno opracowane przez S. Noska². Były też dawniej wzmiankowane przez L. Kozłowskiego³, który podał, zresztą mylną, rekonstrukcję gruszkowatego naczynia tej kultury. Tenże autor informuje o zabytkach ceramiki sznurowej z Wężerowa⁴. Dlatego materiały te nie będą szerzej uwzględnione w niniejszej pracy.

Odnosnie do opracowywanego tutaj materiału początkowo S. Krukowski wyraził przekonanie, iż jest on związany z ceramiką „gwiazdzistą”, to znaczy promienistą⁵. Natomiast A. Żaki wypowiedział pogląd, że materiał ten należy do kultury bodrogkereszturskiej⁶.

MATERIAŁY

Wszystkie materiały z Wężerowa znajdują się w Muzeum Archeologicznym w Krakowie pod nr inw.: 844 (narzędzie kamienne oraz wyroby krzemienne i obsydianowe), 869 (zabytki krzemienne), 870 (ceramika neolityczna), 871 (naczynie ceramiki sznurowej)⁷, 872 (ceramika wstęgowa kłuta i trzciniecka), 873 (obsydian)⁸, 2415 (kamienie), 2416 (ceramika neolityczna), 2417 (ułamki kości), 2418 (zwykłe otoczaki rzeczne), 2419 (zabytki krzemienne), 2421 (zabytki krzemienne), 2422 (zabytki krzemienne, ceramika), 2545 (zabytki krzemienne), 2692 i 2693 (ceramika neolityczna i „rzymska”), 3329 (sztabka brązowa), 5430 (fragmenty ceramiki „rzymskiej”), 7163 (zabytki krzemienne).

A. Ceramika

1) 7 fragmentów pucharków na pustej nóżce; dwa z nich są fragmentami czasz, reszta nóżek. Fragmenty te należą co najmniej do dwu pucharków. Czasza jednego jest dwustożkowata z silnie podkreślonym załomem (ryc. 1), druga natomiast szeroko rozchylona, poniżej załomu łagodnie przechodzi w nóżkę. Załom podkreślony małymi półkolistymi wypustkami ku dołowi, brzęgu brak. Nóżki dość wysokie, prawie cylindryczne. W jednym wypadku nóżka jest lekko rozchylona ku dołowi. Wszystkie fra-

¹ M. Wawrzeński, *Poszukiwania archeologiczne w Królestwie Polskim*, „Materiały Antropologiczno-Archeologiczne i Etnograficzne”, t. 6: 1903, s. 40—42, tabl. XI, XII.

² S. Nosek, *Materiały neolityczne z południowej Polski*, „Sprawozdania PMA”, t. 3: 1950, z. 1/4, s. 84—88.

³ L. Kozłowski, *Młodsza epoka kamienna w Polsce (neolit)*, Lwów 1924, s. 49, 58, 74, tabl. XII ryc. 11.

⁴ Kozłowski, *op. cit.*, s. 65, 180.

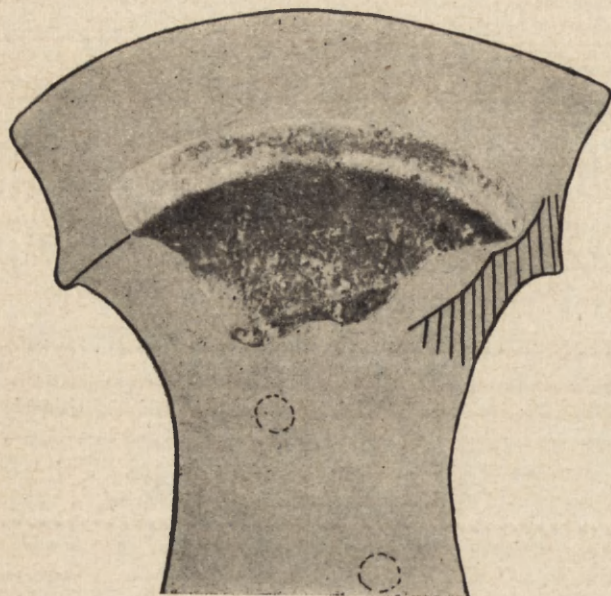
⁵ S. Krukowski, *Pierwociny krzemieniarskie górnictwa, transportu i handlu w holocenie Polski*, Wiad. Archeol., t. 7: 1922, s. 52.

⁶ A. Żaki, *Czy istnieje południowomorawska kultura ceramiki malowanej?*, Spraw. z czyn. i pos. PAU, t. 52: 1951 nr 6, s. 565.

⁷ Wawrzeński, *op. cit.*, tabl. XI.

⁸ Części obsydianów brak.

gumenty nóżek posiadają otwory do wnętrza, ułożone w pionowe rzędy (ryc. 2—3). Niestety brak dolnych zakończeń nóżek. Średnica czaszy, wg fragmentu, ok. 14 cm (na wys. zało-

Ryc. 1. Wężerów, pow. miechowski. Ceramika $\frac{1}{4}$ w. n.
Fig. 1. Wężerów, distr. de Miechów.
Poterie, $\frac{1}{4}$ gr. nat.

Ryc. 2. Wężerów, pow. miechowski. Ceramika $\frac{1}{4}$ w. n.
Fig. 2. Wężerów, distr. de Miechów.
Poterie, $\frac{1}{4}$ gr. nat.

mu), średn. nóżki ok. 9—11 cm, średn. otworu w nóżce 1—1,5 cm. Gлина szarobrunatna, z zewnątrz gładka, a wewnątrz dość nierówna (szczególnie w nóżkach).

2) Ponadto 2 fragm. pucharka na nóżce, m. in. część łącząca nóżkę z czaszą. Na zewnątrz przejście to jest łagodne, bez załomu. Gлина gładzona, barwy czarnej. Średnica zewnętrzna na wysokości dna czaszy 10,5 cm.

3) 7 fragm. małych gruszkowatych amforek z kulistym brzuścem i szyjką zwężającą się ku górze. Szyjka od brzuśca oddzielona występem. Fragmenty te należą co najmniej do dwu amforek. Wszystkie wykonane z cienkiej, silnie wygładzonej, jasnobrunatnej gliny. Wys. przeciętna ok. 7,5 cm, średn. na granicy szyjki i brzuśca 4,5 cm, największa śred. brzuśca 7 cm (ryc. 4, 6g).

4) 3 fragm. brzegów naczynia baniastego, zwężającego się ku górze. Średn. otworu (ok. 16 cm) jest znacznie mniejsza niż brzuśca.

5) Fragment brzegu lekko wywiniętego na zewnątrz. Krawędź zaokrąglona. Średn. ok. 20 cm (ryc. 6e).

6) Fragment cienkościennego naczynia z brzegiem dość silnie odgiętym na zewnątrz. Średn. wylewu 10 cm. Gлина gładka brunatnoczerwona (ryc. 6f).

7) Fragment naczynia prawdopodobnie dwustozkowatego. Zachowana jest część brzegu nachylonego do wnętrza, przechodzącego na wys. 7,5 cm poniżej krawędzi w ostry załom. Dolnej części, zwężającej się poniżej załomu, jest zaledwie mały fragment. Gлина szaroczarna, obustronnie gładzona (ryc. 7a).

8) Fragment brzegu lekko zagięty do wnętrza, z guzkiem pod krawędzią. Guzek jest mały, podłużny, równoległy do krawędzi, spłaszczony (ryc. 7b).

9) Podobny fragment z guzkiem pod krawędzią. Guzek jest też podłużny, ale z pionową, ostrą granią (ryc. 7c).

10) Fragment brzegu odgiętego na zewnątrz. Krawędź zaokrąglona. Średn. ok. 19 cm (ryc. 5a).

11) 4 fragm. prostych brzegów z zaokrągloną krawędzią. Średnice 30 i 20 cm. Gлина szarobrunatno-czarna, słabo gładzona.

12) Fragment brzegu lekko zagięty do wnętrza, zdobiony poziomymi, krótkimi kreskami. Krawędź zaokrąglona. Chropowata powierzchnia barwy szarobrunatnej. Średn. otworu 16 cm (ryc. 5b).

13) Fragment naczynia z uszkiem pionowym, stożkowato zakończonym. Gлина czarnobrunatna, obustronnie gładzona. Wys. uszka 2,5 cm, szer. 1 cm (ryc. 6c).

14) Fragment naczynia z uszkiem poziomym, o ostro zaznaczonym załomie (przegubie). Wys. 2,5 cm, szer. 1 cm. Gлина szaroczarna, od wewnątrz brunatna. Powierzchnia zewnętrzna gładzona (ryc. 6d).

15) Łącznik naczynka podwójnego (dwojaczków). Gлина szarobrunatna, łatwo ścierająca się na powierzchni. Szer. 2,3 cm, grubość w miejscu przewężenia 1,5 cm (ryc. 6b₁, b₂).

16) 5 skorup z guzkami krótkimi i spłaszczonymi. Wys. guzka ok. 0,5 do 1 cm, średn. 1,5 cm. Gлина barwy od ceglastej do szarej, z powierzchnią gładką (ryc. 6h).

17) 4 skorupy z guzkami wysokimi ale spłaszczonymi. Gлина jw. Wys. guzków 1,5—2 cm.

Ryc. 3. Wężerów, pow. miechowski. Ceramika $\frac{1}{2}$ w. n.

Fig. 3. Wężerów, distr. de Miechów.
Poterie, $\frac{1}{2}$ gr. nat.

18) 3 skorupy z guzkami półkolistymi bez spłaszczenia. Gлина jw.

19) 1 duża skorupa z wysokim, spiczastym guzkiem.

20) Skorupa czarna, gładzona, z malutkim półkolistym guzkiem.

21) Skorupa z małym guzkiem podłużnym.

22) Dolna część naczynia z baniastym brzuścem (ryc. 6a).

23) 3 fragm. naczynia z kulistym brzuścem i brzegiem nachylnym do wewnątrz.

24) 9 fragm. większego naczynia. Gлина z obu stron brunatnoczerwona, w przełomie czarna.

25) 5 fragm. przydennych większego naczynia, u dołu stożkowatego, grubościennego. Gлина jw.

26) 2 dna.

B. Materiały krzemienne

Wióry i odłupki

- 1) 32 odłupki z wstępnej obróbki rdzeni.
- 2) 553 odłupki i odpadki.
- 3) 9 odłupków od tłuczków.
- 4) 110 wiórów.
- 5) 13 odłupków wiórowatych.

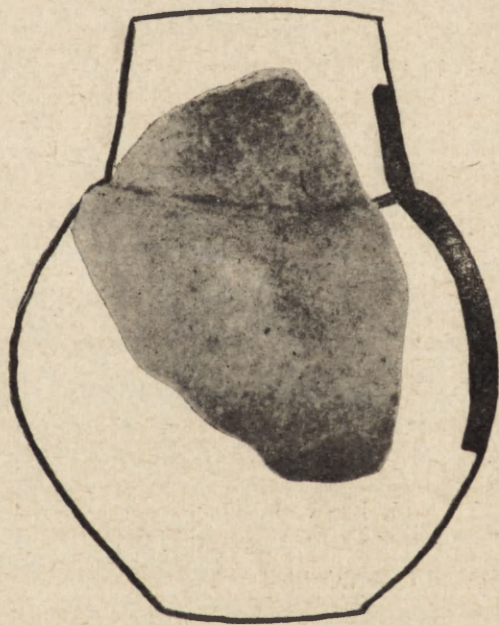
Rdzenie

6) Duży rdzeń jednopiętowy, wiórowy. Pięta pokryta negatywami świeżaków, tak że

dalsze odbijanie półsurowca było niemożliwe (ze względu na kąt między piętą a odłupnią). Na odłupni negatywy szerokich poprawnych wiórów. Na tylnej części rdzenia częściowo kora, a z boku ładne, obustronne zatępiisko, w całości zachowane.

7) Rdzeń szczątkowy, odłupkowy, o zmienionej orientacji, co upodabnia go do rdzeni dwupiętowych (posiada ich budowę). Jedna pięta uformowana celowo dużym płaskim odbiciem. Od niej biegną na odłupni nieregularne negatywy odłupków. Symetrycznie do tej pięty uformowana druga, od której też próbowano odbijać półsurowiec. Następnie rdzeń ten używany był jako tłuczek.

8) Rdzeń jednopiętowy, szczątkowy. Pięta była uformowana jednym większym odbiciem. Odłupnia obecnie składa się z dwu płaszczyzn negatywów, ułożonych do siebie pod kątem

Ryc. 4. Wężerów, pow. miechowski. Ceramika w. n.

Fig. 4. Wężerów, distr. de Miechów.
Poterie, gr. nat.

prostym. Przy pięćisku ślady prawcowania. Tył rdzenia bez śladów celowego zaprawiania. Rdzeń następnie był używany jako tłuczek.

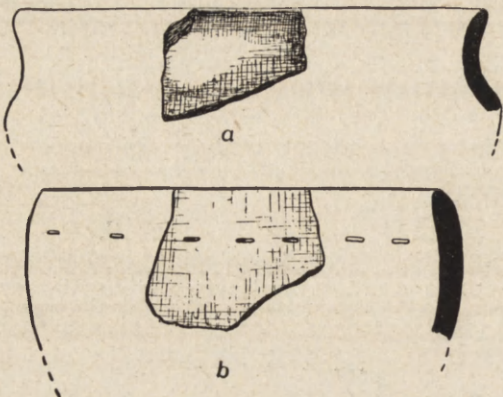
9) Rdzeń odłupkowy, jednopiętowy, szczątkowy. Jego pierwotna postać zapewne znacznie różniła się od obecnej.

10) Rdzeń szczątkowy, o budowie rdzeni dwupiętowych. Tylko wskutek wielokrotnego odbijania półsurowca pięty są właściwie „zerowe” i cały rdzeń ma postać podwójnego ostrosłupa. Ponadto od jednej z pięć odbito kilka krótkich odłupków, poprzecznie do normalnej orientacji rdzenia.

11) 2 rdzenie odłupkowe, szczątkowe, o zmienionej orientacji. Nowa odłupnia poprzeczna do dawniejszej.

12) 3 rdzenie odłupkowe, szczątkowe, wielopiętowe. Są obecnie zbliżone do wielościanów nieforemnych o 4 do 5 odłupniach i piętach.

13) Rdzeń odłupkowy, szczątkowy, jednopiętowy. Nieregularna odłupnia posiada na przodzie zaledwie kilka negatywów odłupkowych, natomiast tył całkowicie na płasko za-

Ryc. 5. Węzerów, pow. miechowski. Ceramika $\frac{1}{2}$ w. n.
Fig. 5. Węzerów, distr. de Miechów.
Poterie, $\frac{1}{2}$ gr. nat.

prawiony. Negatywy zatępiaków, od dwu zatępiisk bocznych, pokrywają tył rdzenia.

14) Rdzeń odłupkowy, jednopiętowy. Odłupnia obejmuje wypukły przód. Pięta uformowana jednym negatywem. Tył zaprawiony prawie na płasko, od dwu bocznych, jednostronnych zatępiisk.

Tłuczki

15) 3 rdzenie jednopiętowe używane jako tłuczki. Za powierzchnie tłukące służyły ich spody.

16) Tłuczek krawędziowy.

17) Okrągły tłuczek krzemienny.

Zatępce, podstawiaki

18) 2 obustronne długie zatępce boczne.

19) Jednostronny duży zatępiec.

20) 2 inne zatępce.

21) Podstawiak. Pięta dzika, część odłupni z nieregularnymi negatywami. Kąt odłupni i pięty zbliżony do prostego.

Rylce jedyaki

22) Rylce jedynek na odłupku. Odbicie rylcowate od piętki.

23) Fragment zniszczonego przez przegrzanie rylca jedyneka. Wykonany na wiórze z surowca kredowego.

24) Rylce jedynek na odłupku pochodzącym z wstępnej obróbki rdzenia. Odbicie rylcowe wzdłuż dłuższej krawędzi odłupka.

25) Rylce jedynek na wiórku. Negatyw odbicia rylcowego przekątny w stosunku do prostokątnych zarysów wiórka (ryc. 9b).

26) Rylce jedynek na wiórze. Odbicie rylcowe wykonane od naturalnej ścianki podobnej

do negatywu rylcowego. Stąd ma pozór rylca klinowatego środkowego.

27) 2 inne rylce jedyneki (ryc. 9d).

Rylce łamańce

28) Rylce łamaniec na odłupku wiórowatym.

29) Rylce łamaniec ukształtowany dwoma odbiciami na jednym podłużnym boku wiórka.

30) 4 inne rylce łamańce na wiórkach.

Rylce klinowate

31) Rylce klinowate środkowe. Odbicia rylcowate kilkakrotnie ponawiane z obu stron (ryc. 9a).

32) Rylce klinowate boczne na odłupku wiórowatym. Jedno odbicie proste (wzdłuż dłuższej krawędzi), drugie poprzeczne.

Rylce węglowe

33) Rylce węglowe boczne, wielokrotnie naprawiane przez odbijanie nowych rylczaków od szczerbiska. Obecna jego postać jest szczątkowa.

34) Rylce węglowe środkowe, prawdopodobnie już naprawiane. Odbicie rylcowate, ukośne tworzy rozwarty kąt z poprzecznym szczerbiskiem.

35) Rylce węglowe boczne. Od szczerbiska odbito jeden większy rylczak na bocznej krawędzi oraz kilka drobnych, płaskich rylczaków na stronie dolnej. Szczerbisko wklęsłe, ukośne w stosunku do osi wiórka (ryc. 9c).

36) Rylce węglowe boczne, podobny do poprzedniego.

37) Rylce węglowe boczne, którego szczerbisko i odbicie rylcowe wykonano na stronie dolnej wiórka (ryc. 9g).

38) 2 rylce węglowe boczne ze szczerbiskami esowato wygiętymi (ryc. 9e).

39) Rylce węglowe boczne na podtępcu. Szczerbisko na stronie dolnej.

40) Rylce węglowe środkowe na długim, smukłym wiórze. Szczerbisko i odbicie rylcowate na stronie dolnej.

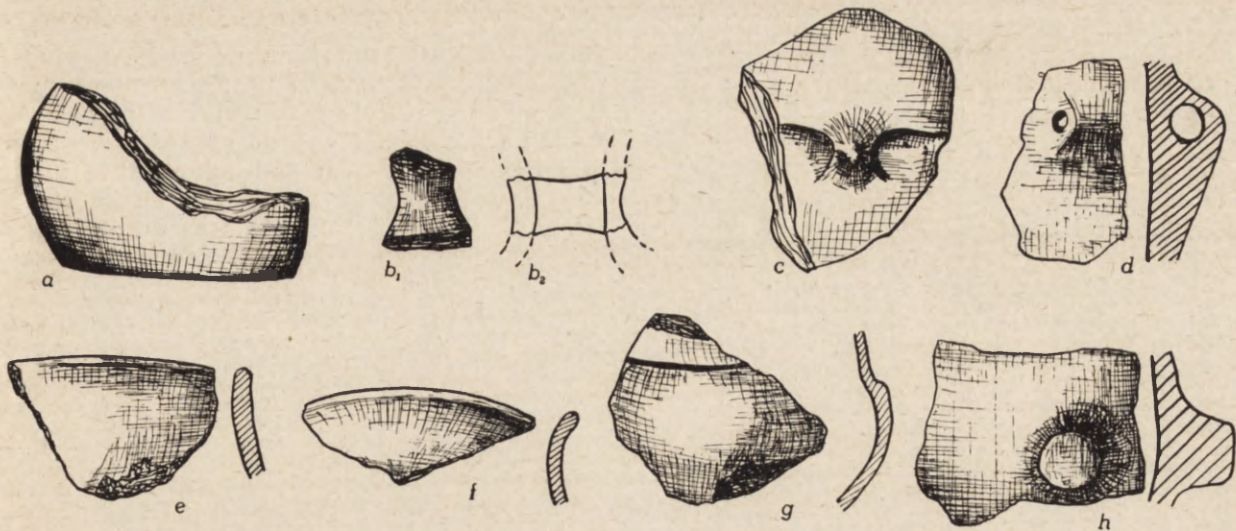
41) 5 rylców węglowych bocznych na wiórkach. Wszystkie mają szczerbiska poprawne, wykonane na stronie górnej, lekko wklęsłe (ryc. 9i).

42) 5 rylców węglowych bocznych na wiórkach, z równymi, lecz ukośnymi szczerbiskami (ryc. 9h).

43) Rylce węglowe boczne. Szczerbisko wykonane obustronnie, tj. na stronie górnej i dolnej. Jedno odbicie rylcowe. Załuskanie widoczne na przeciwległej do niego podłużnej krawędzi.

44) Rylce węglowe boczne, wykonany na podtępcu, z tyłcem prawie całym zaszczerbionym.

45) Szczególnym typem rylca jest jeden makrolityczny rylce typu nakopalnianego, wykonany na podstawiaku. Przedstawia także typ rylca węglowego bocznego.

Ryc. 6. Wężerów, pow. miechowski. Ceramika $\frac{1}{2}$ w. n.
Fig. 6. Wężerów, distr. de Miechów. Poterie, $\frac{1}{2}$ gr. nat.

Rylce podwójne (dwojaki rylców)

46) Dwukońcowy dwojak rylca węglowego bocznego, na odłupku wiórowatym (ryc. 8m).

47) Dwukońcowy dwojak rylca węglowego bocznego (ryc. 9l).

48) Jednokońcowy dwojak rylca węglowego. Szerokie, regularne szczerbisko wykonane lamelarnym retuszem. Odbicia rylcowe widoczne wzdłuż podłużnych boków ładnego półsu-

waty środkowy, zniszczony wielokrotnym poprawianiem (ryc. 9k).

Dwojaki rylców i innych narzędzi

51) Rylec łamaniec na odłupku wiórowatym, na którego przeciwległym końcu jest poprawny drapacz z prostym drapiskiem (ryc. 8p).

Odpadki rylcowe (rylczaki)

52) 2 rylczaki pierwotne. Na jednej krawędzi podłużnej załuskanie, na drugiej pozytyw odbicia rylcowego (ryc. 10a).

53) 7 pierwotnych rylczaków bez załuskania na krawędzi równoległej do pozytywu rylcowego (ryc. 10c, d).

54) Rylczak pierwotny, na którego piętce widoczny odcinek szczerbiska rylca węglowego.

55) Odpadek rylcowy wtórny, z naprawy rylca klinowatego bocznego.

56) Odpadek rylcowy z naprawy rylca węglowego bocznego (ryc. 10b).

57) 4 rylczaki wtórne mające ślady poprzednich odbić rylcowych, równoległe do pozytywu odbicia rylcowego.

Drapacze

58) 4 drapacze z półkolistym drapiskiem, wykonane na wiórkach (ryc. 8h, o, n).

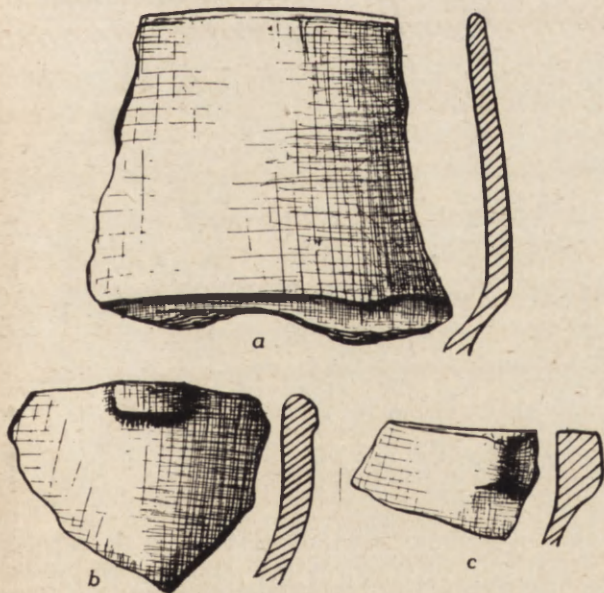
59) Poprawny drapacz na końcu długiego wióra. Drapisko lekko zakolone.

60) Drapacz skośnikowy na złamanym wiórku.

Sierpaki

61) 6 trapezowatych sierpaków. Na jednym końcu wyswiecone i wyszczerbione na stronie dolnej. Uformowanie półtylców wyraźne, strome, na stronie górnej (ryc. 8d, e, k, l).

62) 3 sierpaki trapezowate długie. Nie używane (ryc. 8a).

Ryc. 7. Wężerów, pow. miechowski. Ceramika $\frac{1}{2}$ w. n.
Fig. 7. Wężerów, distr. de Miechów.
Poterie, $\frac{1}{2}$ gr. nat.

rowiaka wiórowego z krzemienia kredowego (ryc. 9f).

49) Rylec klinowaty boczny + rylec węglowy boczny. Oba rylcowate odbicia widoczne na tym samym boku (ryc. 8r).

50) Rylec klinowaty boczny z jednym odbiciem poprzecznym, zagiętym + rylec klino-

63) Sierpak formą zbliżony do odcinka koła. Nie używany (ryc. 8c).

64) Sierpak podobny, ale zużyty.

65) Ułamek sierpaka z piłkowaną krawędzią. Półtylec uformowany na stronie dolnej. Wyświetlony.

66) Sierpak z krawędzią poprzeczną, zaszczerbioną. Drugiego półtylca brak; pozostawiona jest pięćka. Przy krawędzi podłużnej wyświetlony i wyszczerbiony (ryc. 8f).

67) 2 sierpaki trapezowate z półtylcami zaszczerbionymi zwrotnie. Wyświetlone i wyszczerbione.

68) 2 ułamki sierpaków trapezowatych.

69) Sierpak trapezowaty zużyty, wyświetlony i naprawiony. Naprawa spowodowała zaokrąglenie części pracującej, zaszczerbionej obecnie na półtylcu i krawędzi bocznej. Koniec ponownie wyświetlony (ryc. 8b).

70) Sierpak trapezowaty, wyszczerbiony i wyświetlony. Jego drugi koniec uformowany w gwoździowaty trzonek. Wykonany na części wióra z surowca kredowego (ryc. 8g).

Inne narzędzia

71) Szczątkowy, jednopiętowy rdzeń wiórowy, pęknięty poprzecznie, wyzyskiwany następnie jako tłuczek. W dalszym ciągu uformowano z niego migdałowaty wiertnik (częściowo jednolicy).

72) Większe narzędzie w rodzaju zgrzebla, o krawędzi pracującej lekko wklęsłej. Wykonany na odłupku z surowca kredowego (ryc. 8i).

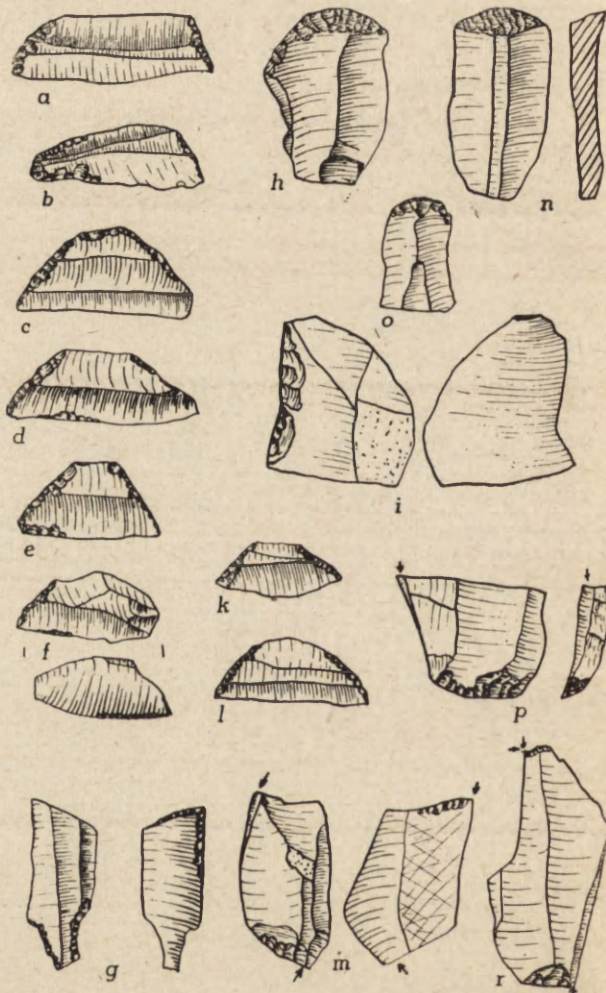
ANALIZA MATERIAŁU

Najbardziej charakterystyczne dla omawianego zespołu są pucharki na pustej nóżce z otworkami do wnętrza. Dotychczas nie stwierdzono ich obecności na ziemiach polskich w okresie neolitu. Po raz pierwszy zwrócił uwagę na ich występowanie w neolicie węgierskim J. Hillebrand⁹. W swej monografii poświęconej cmentarzysku bodrogkerezsturkiemu w Pusztáistvanháza publikuje podobne pucharki z cmentarzyska w Tiszapolgar oraz z Kisreti Part koło Tiszaug. Pucharki z Tiszapolgar mają czasę rozchyloną albo z zaznaczonym załomem zdobionym wypustkami ku dołowi. Nóżka albo długa, smukła, cylindryczna, lekko u dołu rozchylona, albo krótka i szeroka. Otwory do wnętrza albo w rzędzie pionowym, albo ułożone w trójkąt. Pucharek z Kisreti Part ma nóżkę u dołu zdobioną ornamentem z trójkątów skośnie kreskowanych. Ułożenie otworów w rzędach pionowych i w deltoid. Resztę podobnych pucharów z Kisreti Part publikuje K. Szabo¹⁰

⁹ J. Hillebrand, *Das frühkuperzeitliche Gräberfeld von Pusztáistvanháza*, „Archaeologia Hungarica”, t. 4: 1929, s. 45, 46, ryc. 16 (2, 5) oraz 17 (1).

¹⁰ K. Szabo, *Kecskeméti Múzeum Asatásai*, Arch. Ertésítő, t. 47: 1934, s. 8—39, ryc. 34, 35.

w 1934 r. Ogółem pochodzi więc z Kisreti Part ponad 10 tego typu pucharów. Kulturowo należy je wiązać nie z samym typem Bodrogkerezstur, ale z typem Tiszapolgar. Jedyny pucharek zbliżony do omawianego typu, a znaleziony z typem Bodrogkerezstur, publikuje F. v. Tompa¹¹ z Tiszakeszti. Pucharek ten ma bardzo małą stożkową czasę i długą, cylindryczną, niezdobioną nóżkę, z dwoma rzę-

Ryc. 8. Wężerów, pow. miechowski. Narzędzia krzemienne, $\frac{1}{2}$ w. n.

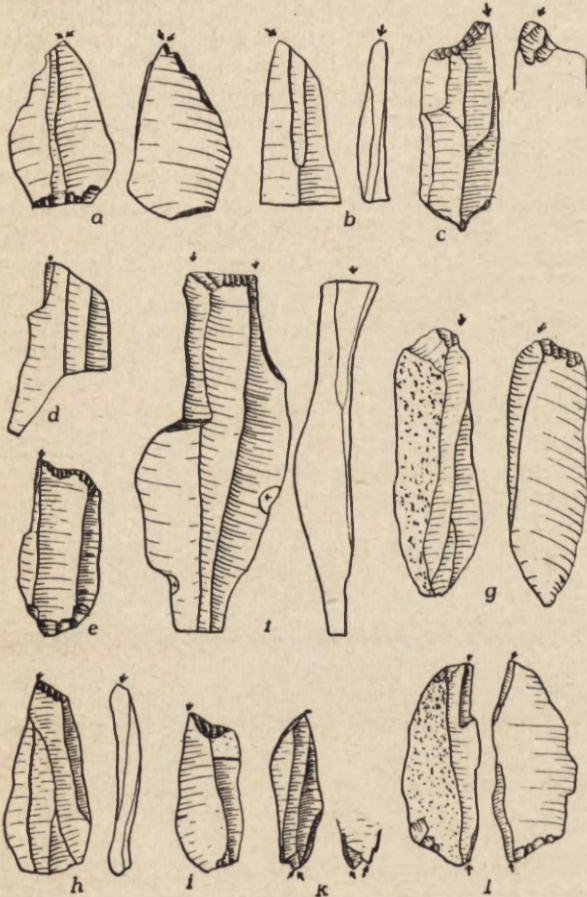
Fig. 8. Wężerów, distr. de Miechów. Outils en silex, $\frac{1}{2}$ gr. nat.

dami otworków. Świadczy to jednak o niewątpliwej więzi genetycznej pomiędzy typem Tiszapolgar a Bodrogkerezstur, o czym będzie jeszcze mowa. Trzeba podkreślić, że materiały ze wspomnianych stanowisk typu Tiszapolgar nie doczekały się dotychczas odpowiedniej publikacji. Ogólną ich charakterystykę podał F. v. Tompa w cytowanej pracy¹². Zwraca tam też uwagę na istnienie „pierwszego stop-

¹¹ F. v. Tompa, *25 Jahre Urgeschichtsforschung in Ungarn*, 25—26. Bericht der Rom. Germ. Kom., 1934/1935, Berlin 1937, tabl. 18, ryc. 11.

¹² Tamże, s. 44, 45 tabl. 15, 16.

nia" typu Tiszapolgar, związanego ściśle z właściwą kulturą nadcisańską, który charakteryzuje się obecnością ceramiki malowanej¹³. W materiale Tiszapolgar I brak pucharów omawianego typu. Najbliższą analogią do pucharów z Wężerowa jest puchar wyobrażony na ryc. 16 (2) w wymienionej pracy J. Hillebranda. Śledząc dalej analogie do omawianych pucharów, dochodzimy do Słowacji

Ryc. 9. Wężerów, pow. miechowski. Narzędzia krzemienne, $\frac{1}{2}$ w. n.

Fig. 9. Wężerów, distr. de Miechów. Outils en silex, $\frac{1}{2}$ gr. nat.

wschodniej. Typ Tiszapolgar stwierdził tutaj w ostatnich czasach K. Andel¹⁴. Pucharki na pustej nóżce omawianego typu pochodzą ze stanowisk Tibava, okr. Sobrance, i Lučki. Niestety z badań tych brak jeszcze obszerniejszych publikacji. W Tibavie odkryto dwa pucharki tego typu w gr. 7 i 8. Czasze ich są nieco odmienne, bo o profilu prawie esowatym, ozdobione guzkami. W jednym wypadku są

¹³ Tompa, *Die Bandkeramik in Ungarn*, „Archaeologia Hungarica”, t. 5—6: 1929, tabl. LV—LVII.

¹⁴ K. Andel, *Výsledok archeologického prieskumu na zemplinsko-užskej nížine v r. 1953—54*, „Vlastivědný Sborník”, Košice 1955, s. 151, 152. Dziękuję Panom: Dr. J. Pastorowi i K. Andelowi za łaskawe udostępnienie mi materiału z Tibavy w czasie mego pobytu w Koszycach.

uszka i ornament z dwu rzędów nakłuc. Nóżka jednego rozchylona ku dołowi, drugiego zaś lekko wgięta w połowie do środka. Otwory na nóżce rozmieszczone nieregularnie. Należy podkreślić, że w innych grobach z Tibavy są też pucharki na nóżce bez otworów¹⁵.

W świetle przytoczonych analogii widać odrębność pucharów z Wężerowa i innych podobnych do nich od pucharów właściwej kultury nadcisańskiej, typu takiego jak z Łęzkowic, pow. bocheński¹⁶, Kaliszan, pow. opatowski¹⁷, czy ze Śląska¹⁸. Jedynie czasza pucharka z Modlnicy, pow. krakowski¹⁹, jest bliska jednej z Wężerowa. Natomiast pucharki ze Złotej, pow. sandomierski²⁰, czy z Zofi-pola, pow. proszowicki²¹, są znów zupełnie odmienne.

Drugim charakterystycznym elementem są amforki gruszkowate z kulistym brzuścem i szyjką zwężającą się ku górze. Szyjka od brzuśca jest oddzielona poziomym występem. Forma ta nawiązuje do amfor typu Bodrogkeresztur²², ale różni się od nich rozmiarami, niższą szyjką i brakiem uszek przy krawędzi. W szczególności forma ta jest charakterystyczna dla polskiej odmiany ceramiki bodrogkereszturskiej typu Wyciąży i Igołomi (o czym mowa dalej). Świadczy więc o pewnych podobieństwach pomiędzy materiałem z cmentarzy-ska wyciąskiego a Wężerowem, choć zasadniczo istnieje między nimi różnica chronologiczna. Nie brak amforek tego typu i w Tiszapolgar²³. Podobne amforki są też na cmentarzystku w Tibavie (gr. 4 i 17). Początki amforek tego typu można wyprowadzać z II fazy kultury nadcisańskiej.

O wiele mniej można powiedzieć o fragmentach brzegów naczyń. Naczynia baniaste z brzegiem silnie zagiętym do wnętrza spotykamy w ceramice typu Tiszapolgar²⁴. Nato-

¹⁵ Andel, *op. cit.*, tabl. XXIII, ryc. 5.

¹⁶ S. Nosek, *Ziemianka kultury ceramiki wstęgowej w Łęzkowicach*, Prz. archeol., t. 9: 1953, z. 2/3, s. 322, ryc. 10, 11.

¹⁷ J. Kostrzewski, *Od mezolitu do okresu wędrówek ludów*, Encyklopedia polska PAU, t. 4, z. 2/3, Kraków 1939, tabl. 53, ryc. 3.

¹⁸ H. Seger, *Die Steinzeit in Schlesien*, „Archiv für Anthropologie”, NF, t. 5: 1906, tabl. III 12, IV 10, V 1—3.

¹⁹ J. Żurowski, *Problem kultury ceramiki promienistej*, Wiad. archeol., t. 12: 1933, s. 141, ryc. 2; Kostrzewski, *op. cit.*, tabl. 53/1.

²⁰ Z. Podkowińska, *Pierwsza charakterystyka stanowiska eneolitycznego na polu Grodzisko 1 we wsi Złota, pow. Sandomierz*, Wiad. archeol., t. 19: 1953, z. 1, tabl. VI, ryc. 1 a—b.

²¹ A. Zaki, *Nowe typy neolitycznej ceramiki malowanej w okolicy Krakowa*, Przegl. archeol., t. 8: 1949, z. 2, ryc. 1—3.

²² Por. np. Hillebrand, *op. cit.*, s. 37, ryc. 14/6, 8, 11, tabl. IV—3 i in.; oraz V. G. Childe, *The Dawn of European Civilisation*, London 1947, s. 112, ryc. 54 i in.

²³ Tompa, *25 Jahre Urgeschichtsforschung...*, tabl. XVI, ryc. 5.

²⁴ Hillebrand, *op. cit.*, s. 45, ryc. 4.

miast do naczyń dwustożkowatych trudniej podać analogię, szczególnie gdy nie można całkiem dokładnie zrekonstruować ich kształtu. Pewne typy zbliżone znamy z węgierskiej kultury nadcisańskiej. Także do naczyń o profilu półkolistym zdobionego kreskami

Ryc. 10. Węże rów, pow. miechowski. Narzędzia krzemienne, $\frac{2}{3}$ w. n.

Fig. 10. Węże rów, distr. de Miechów. Outils en silex, $\frac{2}{3}$ gr. nat.

można znaleźć analogie w ceramice nadcisańskiej I i II fazy na Węgrzech²⁵. Są one tam niewątpliwym dziedzictwem po starszych okresach rozwoju ceramiki wstęgowej. Naczynia z guzkami przy krawędzi są znane z ceramiki nadcisańskiej nie tylko na Węgrzech (Bodrogkeresztur²⁶, Kenéz²⁷), ale i w Polsce (Modlnica²⁸). Uszka tego typu co w Węże rówie występują w ceramice nadcisańskiej, i to zarówno w starszej, jak i młodszej. Uszka spiczaste są specjalnie charakterystyczne dla późnej ceramiki nadcisańskiej. Podobne guzki, jak podkreśla F. Tompa, w miarę rozwoju ceramiki nadcisańskiej stają się ze spłaszczonych spiczaste. Typ Tiszapolgar mają charakteryzować te ostatnie²⁹. W Węże rówie przeważają jednak guzki spłaszczone, podobnie jak w Modlnicy³⁰ czy Witkowicach II³¹. Trudności nastęrcza znalezienie analogii do naczyń podwójnych (dwojaczek). Jedyną znaną mi analogią może być naczynko tego rodzaju z Igołomi, należące zapewne do ceramiki promienistej³².

Pozostaje jeszcze analiza materiału krzemienego. Na podkreślenie zasługuje fakt, że nie są to wyselekcjonowane zabytki, bo w czasie badań zebrano wszystkie, jakie wystąpiły na przekopanym terenie. Zebrano na-

wet całkiem drobne rylczaki. Stąd można do omawianego zespołu zastosować kryterium statystyczne. Może powstać jednak wątpliwość, czy wszystkie krzemienie należy zaliczyć do tego zespołu, co i omawiana ceramika. Wyraźnie oddziela się od niego jeden nóż podłużny, wiórowy, z retuszem typowym dla ceramiki sznurowej. Gorzej jest z wydzieleniem zabytków krzemiennych związanych z kulturą ceramiki wstęgowej klutej. Część ich publikuje S. Nosek. Nie mamy jednak całkowitej pewności, czy wśród pozostałych nie ma takich, które można by ewentualnie z tą kulturą wiązać. Z drugiej strony nie jest pewne, czy wszystkie znalezione tam zabytki z obsydianu należą do kultury ceramiki wstęgowej klutej. Raczej jednak tak, choć S. Krukowski wyraził pogląd, iż mogą być związane z ceramiką „gwiazdzistą” (promienistą). Za zwartością reszty zespołu i związaniem go z omawianą ceramiką przemawia jego morfologiczna treść, użytkowanie podobnych surowców oraz liczne analogie do zespołów ceramiki nadcisańskiej, np. z Modlnicy czy Witkowic II. Trudnością dodatkową jest fakt, że poza tymi dwoma zespołami brak opracowania neolitycznych³³ zespołów krzemiennych. Także w literaturze przedmiotu, dotyczącej późnej kultury nadcisańskiej z Węgier czy ze Słowacji, brak prawie zupełnie publikacji materiału krzemienego.

Surowiec, z jakiego wykonano zabytki z Węże rów, jest ogólnie biorąc dwojakiego rodzaju: 1. Przeważa surowiec jurajski w kilku odmianach, różniących się barwą masy krzemiennej. 2. Surowiec nowy, nie notowany w literaturze, barwy niebieskawej, przeświecający, o jednolitej masie krzemiennej. Kora biała, cienka, o równej powierzchni. Przypomina korę krzemienia nadbużańskiego³⁴. Nie jest to jednak surowiec znany w naszej literaturze pod tą nazwą, choć nie można wykluczyć przypuszczenia, iż pochodzi on z terenu Podola czy Wołynia. Związany jest jak tamten z utworami wieku kredowego. Być może jego złoża znajdują się w kredowych utworach niecki Nidy³⁵. Tylko szczegółowe poszukiwania mogą ten ważny problem wyjaśnić.

Nie jest wyłączone, że sami wytwórcy odbywali wędrówki do złóż surowca, przynosząc go na miejsce osady w formie brył surowych lub obłupni. Wspomniany surowiec kredowy był zapewne górnicyz metodą wydobywany ze złóż pierwotnych. Natomiast surowiec jurajski był przypuszczalnie czerpany z wtórnych złóż lub z powierzchni. O związkach

²⁵ Tompa, *Die Bandkeramik...*, tabl. na s. 65.

²⁶ Tamże, tabl. XXXII ryc. 1 i 3.

²⁷ Tamże, tabl. XLI ryc. 6.

²⁸ J. Zurowski, *Neue Ergebnisse der neolithischen Forschung im südwestpolnischen Lössgebiet*, „Prähistorische Zeitschrift”, t. 21: 1930, odb. s. 8, ryc. 5 h, i.

²⁹ Tompa, *25 Jahre Urgeschichtsforschung...*, s. 45.

³⁰ Zurowski, *Neue Ergebnisse...*, ryc. 5 n—r; oraz także, *Problem...*, ryc. 5 m—r.

³¹ Tamże, ryc. 16 w środku. Reszta w Muz. Archeol. Kraków.

³² Naczynie, o którym mowa, nie było publikowane. Widziałem je tylko raz w zbiorach Stacji Archeologicznej IHKM PAN w Igołomi. Niestety nie pamiętam, w którym roku i gdzie zostało znalezione.

³³ S. Kowalski, *Neolityczne materiały krzemienne z dorzecza górnej Wisły*. Praca magisterska w maszynopisie.

³⁴ Krukowski, *Pierwociny krzemieniarskie...*, s.197.

³⁵ Autorem tego przypuszczenia jest mgr S. Kowalski.

z podfacją górniczą przemysłu krzemienego Wężerowa świadczy znalezienie pięknego okazu rylca węglowego typu nakopalnianego.

Pracownie typu nakopalnianego związane z typem Tiszapolgar zostały stwierdzone we wschodniej Słowacji. Obrabiano w nich czarne krzemień, który był następnie dalej eksportowany³⁶.

Obecność rdzeni, tłuczków, odpadków i licznego półsurowca wskazuje, iż surowiec krzemieniany przerabiano na miejscu. Rdzenie świadczą o oszczędnej gospodarce surowcem, którego każdą bryłę wyzyskiwano do końca. W tym zakresie wężerowscy krzemieniarze posiadali dobrą umiejętność przygotowywania i zaprawiania rdzeni przez formowanie zatępsisk, odnawianie i odświeżanie pięt itp.

Ogółem w zespole jest 87 narzędzi przy liczbie zabytków krzemienianych 827, a więc 10,5%. Wśród narzędzi całkowitą przewagę mają rylce (44 okazy, w czym 6 podwójnych, więc razem 50), stanowiące 57,4% ogółu narzędzi. Procent ten jest właściwie jeszcze wyższy, bo 16 odpadków rylcowatych nie tworzy składanek, pochodzi więc z dalszych 16 rylców. Mielibyśmy w takim razie łącznie 66 rylców, czyli 76,08%. Natomiast w mniejszości są drapacze, których jest zaledwie 6 (i 1 razem z rylcem, więc 7), co stanowi 8,04%. Ponadto jest 19 sierpaków i ich fragmentów. Liczba ta nie jest porównywalna z poprzednimi, bo sierpak jest częścią złożonego narzędzia. Na podstawie odkryć całych, kompletnych sierpów wiemy, że składały się z 4 (Solferino³⁷), 6 (Mohelnice³⁸), 7 (rekonstrukcja F. Proška³⁹), a nawet 9 (Kachun⁴⁰) zbrojników. Tak więc z liczby 19 otrzymujemy ok. 3 kompletnych sierpów. Z innych narzędzi na uwagę zasługuje dość niezwykły wiertnik migdałowaty, nie znany z naszego neolitu. Jego

³⁶ Por. Andel, *op. cit.*, s. 151. Znane mi z autopsji odłupnie z Tibavy należą do typu obcego dotychczas w naszym neolicie. Surowiec obrabiany w pracowniach we wsch. Słowacji pochodzi z zachodniej części Ukrainskiej SRR (górne dorzecze Dniestru). Na marginesie pragnąłbym tu zwrócić uwagę na amforki bardzo zbliżone do późnonadcsisańskich, występujące w kulturze usatowskiej (por. np. O. F. Łagodowska, *Pamiętki usativskiego typu*, „Archieoohija”, t. 8; 1953, s. 102, ryc. 3).

³⁷ S. A. Siemienow, *Driewniejszyje kamiennyje sierpy*, „Sowietskaja Archieoohija”, XXI, 1954, s. 356, ryc. 1/3.

³⁸ R. Tichy, *Neolitické sídlíšte v Mohelnici na Moravě*, „Archeologické Rozhledy”, R. 8: 1956, s. 7, ryc. 2. Sierpaki z Mohelnic są bliską analogią do sierpaków z Wężerowa. Znalezione zostały z ceramiką malowaną morawską. Jednak sposób rekonstrukcji R. Tichego (za V. Gebauerem) jest niewłaściwy (w każdym razie dla naszych sierpaków). Jak wykazuje wyswiecenie, sierpaki te tylko jednym końcem były wystawione z oprawy. Nie tworzyły więc ciągłego ostrza.

³⁹ F. Prošek, *Srpy s mladši doby kamenné*, „Obzor Prehistorický”, XIII, 1946, s. 86, ryc. 4. Rekonstrukcja ta jest trafna dla naszych sierpaków.

⁴⁰ Siemienow, *op. cit.*, s. 356, ryc. 1/1.

bliską analogią jest epipaleolityczny wiertnik z jaskini Gaik w Mnikowie, pow. krakowski.

Powyższa analiza ilościowa daje nam stosunkowo nowy obraz. Dotychczas bowiem uważano (np. L. Kozłowski⁴¹), że w kulturach wstęgowych, a nawet w całym neolicie przeważają ilościowo skrobacze. S. Kowalski pierwszy zwrócił uwagę na fakt, że w młodszych zespołach cyklu wstęgowego przeważają ilościowo rylce⁴². W Modlnicy stanowią one 31,20%, a drapacze 28,40%. Stosunek ten w wypadku Wężerowa wypada jeszcze bardziej na korzyść rylców. Wynika z tego, że w miarę rozwoju kultur neolitycznych z cyklu wstęgowych (bo Modlnica reprezentuje zespół starszej ceramiki nadcsisańskiej i starszej promienistej) następuje znaczne zwiększenie zastosowania rylców, które osiągają przewagę w inwentarzu narzędzi „podstawowych”. Wytłumaczyć to można chyba zwiększającym się zasobem form narzędzi z surowców niekamienianych, które były produkowane narzędziami „podstawowymi”. Przy tych czynnościach, o których mało wiemy, a które musiały się doskonalić i różnicować, były duże możliwości zastosowania rylców. Jednak w okresie mezolitu i wczesnego neolitu nastąpił zanik paleolitycznych tradycji produkcji rylców. Dlatego też neolityczni wytwórcy w większości produkują typ najprostszycy i najłatwiejszy do wykonania, mianowicie rylce węglowe.

OGÓLNA CHARAKTERYSTYKA PÓZNEJ KULTURY NADCISIAŃSKIEJ

Analiza wykazuje, że omawiany materiał reprezentuje nie znany dotąd w Polsce typ ceramiki nadcsisańskiej. Jak wskazywaliśmy, zbliżony on jest do typu Tiszapolgar. Brak natomiast najtypowszych form bodrogkereszturskich, tj. amfor z wydłużoną szyjką i uszkami przy krawędzi. W świetle przytoczonych analogii można więc przeprowadzić korektę poprzednio wypowiedzianego poglądu A. Żakiego⁴³ o bodrogkereszturskim charakterze materiałów z Wężerowa. Nie wyklucza to pokrewieństwa między typem Tiszapolgar a Bodrogkeresztur, istnieje bowiem między nimi więź genetyczna. Różnica jest w zasadzie chronologiczna. Na terenie Węgier są na to tak przekonujące argumenty, że ostatnio I. Kutuzian⁴⁴ mogła wypowiedzieć zdanie, iż Tiszapolgar II i Bodrogkeresztur to dwa stopnie rozwojowe tej samej kultury. Pogląd ten jest o tyle nowy, że dawniej F. Tompa był raczej za ściślejszą więzią typu Tiszapolgar z II stopniem kultury nadcsisańskiej właściwej. Na te-

⁴¹ Kozłowski, *op. cit.*, s. 184.

⁴² Kowalski, *op. cit.*, s. 184.

⁴³ Żaki, *Czy istnieje kultura...*, s. 565.

⁴⁴ I. Kutuzian, Referat na zjeździe archeologów węgierskich w Budapeszcie w 1955 roku.

renie Słowacji stosunek ten nie jest jasny. I. Hajek⁴⁵ odkrył warstwę z ceramiką typu Tiszapolgar w miejscowości Barca I pod Kozycami, pomiędzy warstwą bukowogórską a kanelowaną typu zachodniowęgierskiego. Jego zdaniem kultura bodrogkerezsturska jest „pokračováním skupiny Polgar”. Na terenie Polski sprawa jest jeszcze bardziej skomplikowana. Niemniej Węzerów wypełnia nam lukę, jaka istniała między właściwą kulturą nadcisańską a zabytkami typu Bodrogkerezstur. Na występowanie tych ostatnich zwrócili uwagę Z. Podkowińska⁴⁶ i S. Nosek⁴⁷ w materiale z cmentarzyska w Wyciążach. Występują tam amforyki bardzo bliskie bodrogkerezsturskim (gr. 4 i 5), amforyki gruszkowate bez uszek (gr. 2, 3), z występem oddzielającym szyjkę od brzuśca (jak w Węzerowie, ale większe), pucharki na pustej nóżce, z których jeden ma czaszę stożkową, oddzieloną od krótkiej, rozchylonej ku dołowi nóżki występem. Drugi pucharek ma czaszę o profilu prawie esowatym, a nóżkę podobną do poprzedniego (gr. 2, 4 i 5). Ponadto w materiale tym występują małe naczynia gruszkowate różniące się od podobnych z ceramiki malowanej profilem bardziej zbliżonym do esowatego i zgrubieniem krawędzi. W niektórych wypadkach występuje podkreślenie granicy brzuśca i szyjki, jak u amforek (gr. 1, 3, 7). Ponadto do omawianego zespołu należy stożkowata miseczka z prostym brzegiem i także z czterema półkolistymi występami na brzegu, bardzo charakterystyczna dla zespołu nadcisańskiego (gr. 6, 8). Wystąpiły tam także naczynia charakterystyczne dla ceramiki promienistej, mianowicie kubek ze stożkowatym dnem i z uchem wystającym ponad krawędź oraz naczynie jajo-wate z „promienistym” ornamentem na brzuścu i plastyczną, karbowaną listwą przy brzegu (gr. 2). Ponadto specjalne miejsce zajmuje duże naczynie szerokootworowe z czterema uchami przy krawędzi. Podobnego rodzaju naczynia występują w ceramice bodrogkerezsturskiej (gdzie są już zapowiedzią wczesnego okresu brązu) oraz w ceramice badeńskiej z Czech (np. Ďáblice⁴⁸). Ponadto znaleziono w grobach z Wyciąży cztery bransolety miedziane i sztylet⁴⁹.

⁴⁵ L. Hajek, *Chronologie vychodoslovenskeho neolitu*, referat powielony z konferencji z kwietnia 1956 r. w Pradze.

⁴⁶ Z. Podkowińska, *Neolit i wczesna epoka brązu w Polsce*, [w:] *Pierwsza Sesja Archeologiczna*, Warszawa 1957, s. 60.

⁴⁷ S. Nosek, *Stan i potrzeby badań w zakresie neolitu Małopolski*, *Wiad. archeol.*, t. 23: 1956, z. 1, s. 10.

⁴⁸ Por. J. Axamit, *Badenská keramika v Čechách*, „*Památky Archeologické*”, t. 38: 1932, s. 5, ryc. 1, 2.

⁴⁹ S. Buratyński, *Tymczasowe sprawozdanie z prac ratowniczo-badawczych na terenie Nowej Huty za lata 1950—1952*, *ZOW*, t. 22: 1953, z. 3, s. 110; J. Marciniak, *Badania archeologiczne w Nowej Hucie*, *Dawna Kult.*, R. 2: 1955, z. 4, s. 216.

Materiał z Wyciąży wskazuje na fakt, że typ bodrogkerezsturski występuje w Polsce w formie zmieszanej z kulturą ceramiki promienistej. Wniosek ten znajduje swe potwierdzenie w materiale z Igołomi w pow. proszowickim, niestety także nie publikowanym. Interesujące nas typy naczyń pochodzą z grobu nr 1 z r. 1949 oraz z badań w 1950 r. W grobie nr 1 odkrytym przez A. Żakiego⁵⁰ znaleziono amforę z pięcioma innymi naczyniami bardzo bliskimi opisanym z Wyciąży. Amfora ta reprezentuje typ Bodrogkerezstur. Fragmenty amforek gruszkowatych typu Węzerowa i Wyciąży znaleziono w czasie badań w 1950 r. (np. ar II/A, gł. 100—120 cm), a jeden fragment podobnej amforyki pochodzi z badań w 1953 r. Dwa większe fragmenty pucharków pochodzą też z badań w 1950 r. (ar V/C i IV/A). Te materiały z Igołomi zostały znalezione w warstwie kulturowej ceramiki promienistej. Na dalsze ślady typu Bodrogkerezstur w Polsce wskazuje Z. Podkowińska w materiale kultury ceramiki malowanej ze Złotej⁵¹. Jednak podobieństwo amforek ze Złotej do bodrogkerezsturskich jest słabe. Zdaje się też temu przeczyć różnica chronologiczna. Analogii do amforek ze Złotej trzeba raczej szukać w kulturze nadcisańskiej II (może i w Tiszapolgar I), gdzie występuje ceramika malowana.

Streszczając dotychczasowe uwagi należy stwierdzić, że materiał z Wyciąży, Węzerowa i Igołomi pozwala postawić tezę, iż prócz właściwej ceramiki nadcisańskiej na terenie Polski występuje późna ceramika nadcisańska typu Tiszapolgar oraz Bodrogkerezstur. Ta ostatnia nie reprezentuje form czystych, ale jest silnie zmieszana z ceramiką promienistą. Dla potwierdzenia tej tezy konieczne są dalsze badania terenowe, przede wszystkim w Węzerowie.

Wspomniane poprzednio znaleziska wschodniosłowackie typu Tiszapolgar (Tibava, Barca I, Lučki) oraz typu Bodrogkerezstur (Drahňov, okr. Michalovce; Kozarovce, okr. Levice; Ludanice, okr. Topolčany; Oroska, okr. Želiezovce⁵²) wypełniają (choć nie całkowicie) lukę pomiędzy znaleziskami węgierskimi a polskimi. Także wyznaczają one przypuszczalną drogę wpływów węgierskich w naszym neolicie. Droga ta przechodziła przez wschodnią Słowację i przez przełęcz karpackie. Stąd tak wiele wspólnych cech w całości naszego i wschodniosłowackiego eneolitu.

Na zakończenie kilka uwag na temat chronologii. Postawiona teza upoważnia nas do:

⁵⁰ A. Żaki, *Pierwszy w Polsce grób kultury ceramiki promienistej*, *Spraw. z czyn. i pos. PAU*, t. 50: 1949, s. 647—650, oraz *ZOW*, R. 18: 1949, z. 9/10, s. 154, ryc. 1.

⁵¹ Podkowińska, *Pierwsza charakterystyka...*, s. 46.
⁵² Por. np. V. Budinský-Krička, *Slovensko v pravěku*, t.1, Bratislava 1947, s. 64, mapa IV.

1) zaproponowania pewnych uzupełnień w ostatnim schemacie chronologicznym małopolskiego neolitu⁵³, mianowicie przedłużenia czasu trwania kultury nadcisańskiej aż do późnej fazy ceramiki promienistej, ale nie później niż schyłek ceramiki sznurowej (która zajmuje po niej teren osady w Wężerowie, a może i w Wyciążach);

2) sprecyzowania przypuszczenia, wyrażonego dawniej przez A. Żakiego i V. Milojčića⁵⁴, o istnieniu dwu faz chronologicznych ceramiki promienistej, w tym sensie, że starsza faza

⁵³ Nosek, *Stan i potrzeby...*, s. 18.

⁵⁴ Żaki, *Czy istnieje...*, s. 564; oraz V. Milojčić, *Chronologie der jüngeren Steinzeit Mittel- und Südcuropas*, Berlin 1949, s. 81.

charakteryzuje się wpływem i jest ściśle związana z kulturą pucharów lejowatych i starszą kulturą nadcisańską, a faza młodsza charakteryzuje się z jednej strony wpływem ceramiki bodrogkerezsturskiej i na lessach krakowskich z nią współistnieją, a z drugiej strony jest współczesna częściowo kulturze ceramiki sznurowej. Przypuszczenie to postaram się w innym miejscu szerzej uzasadnić.

Wobec powyższego miejsce na materiały z Wężerowa w naszym neolicie wypada w okresie pomiędzy zanikiem pucharów lejowatych i starszej ceramiki nadcisańskiej, np. typu Modlnicy czy Witkowic II, a przed schyłkiem ceramiki sznurowej. Oczywiście jeszcze ściślejszym *terminus a quo* będzie pojawienie się ceramiki typu Bodrogkerezstur.

Les matériaux néolithiques de Wężerów, district de Miechów

R é s u m é

Les matériaux choisis par l'auteur comme sujet de son article proviennent d'explorations en surface et de fouilles opérées par M. Wawrzeński en 1901. Ils se composent de trouvailles néolithiques (céramique rubanée poinçonnée et céramique de la culture de Tisza tardive), ainsi que d'objets datés à la seconde période de l'âge du bronze (culture de Trzciniec) et à la période romaine. Ce fut S. Nosek qui classa les trouvailles de la civilisation de la céramique rubanée poinçonnée; l'auteur se chargea du matériel livré par la civilisation de Tisza tardive dont voici le compte rendu détaillé. D'après l'opinion émise par S. Krukowski ces matériaux doivent être attribués à la céramique dite cannelée, tandis que A. Żaki les regarde comme représentants typiques de la civilisation de Bodrogkerezstur. Poursuivant son article l'auteur donne une description de la poterie et des trouvailles en silex. La première est représentée surtout par des gobelets sur pieds creux, par des amphores piriformes très petites et par plusieurs autres récipients encore. La récolte du silex avait livré des éclats et des lames, des nucléi-ébauches principalement sous forme d'éclats assez primitifs, ainsi que des déchets rejetés pendant le travail des nucléi. Les outils sont représentés par des burins et par des lames à doubles tronçatures obliques (armatures des faucilles). Les grattoirs (fig. 8) ne se sont rencontrés qu'en spécimens isolés, tandis qu'on ne découvrit qu'un seul foret lenticulaire et un seul racloir. Revenant aux burins il faut faire mention des burins d'angle surtout (fig. 9), à côté desquels les spécimens unicaux, les burins bec-de-flûte et les burins-écailles ne constituaient qu'une minorité. Cette collection est complétée par un nombre assez considérable de burins-déchets.

Les matériaux de Wężerów pouvant être comparés avec ceux des stations hongroises (Tiszapolgar, Kisreti Part, Tiszakeszti) et slovaques (Tibava, Lučki), l'auteur en déduit que cette station représente le type de Tiszapolgar et non la culture de Bodrogkerezstur proprement dite — comme l'avait voulu suggérer A. Żaki. La station de Wężerowo diffère d'ailleurs complètement des autres stations de la culture de Tisza connues jusqu'ici en Pologne. D'après l'opinion toute récente d'I. Kutzián les civilisations de Tiszapolgar et Bodrogkerezstur se sont développées comme branches issues d'une même souche et doivent être regardées comme deux stades d'une même civilisation. L'auteur nous fait remarquer que dans certaines autres stations énéolithiques (p. ex. le cimetière de Wyciąże, Igołomia avec son enceinte fortifiée N° I et son village) se sont manifestés des éléments propres à la poterie de Bodrogkerezstur, s'exprimant principalement par la forme des amphores très caractéristique. Il est à regretter que les résultats des recherches entreprises dans ces stations n'aient pas été publiés jusqu'ici. C'est également dans ces stations que se sont rencontrés des tessons de la céramique du type de Bodrogkerezstur associés à des fragments de poterie cannelée. L'auteur est d'avis que cette coexistence s'explique par certaines infiltrations de la civilisation de Bodrogkerezstur ayant pénétré de la Hongrie en Pologne et s'étant exercées sur la phase tardive de la céramique cannelée. Considérés au point de vue de la chronologie relative, les matériaux de Wężerowo devraient être placés entre le déclin de la civilisation de Tisza proprement dite et le début de la diffusion des influences de la civilisation de Bodrogkerezstur.